

Mehnat migratsiyasi jarayonlarining iqtisodiy mohiyati

G'.Rajabov

Mehnat bozori tadqiqotlari instituti

M.Rahmonova

Ilmiy rahbar: M.B.Pulatova

O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, migratsiya jarayonlariga yondashuvning iqtisodiy asoslarini ochib berilgan, buning uchun iqtisodiy modellar asosida mehnat migratsiyasini o'rganishga e'tibor qaratilgan. Iqtisodiy modellarga tayangan holda migratsiyaning yuzaga kelish sabablari hamda migratsiyaga yo'l olishga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillarni keltirilgan. Shuningdek, mehnat migratsiyasi jarayonlariga davlatning yondashuvi qanday bo'lishi kerakligi, migratsiyaning davlatlar iqtisodiy raqobatiga, xususan milliy ishlab chiqruvchilarning ishlab chiqarish narxlariga ta'siriga to'xtalib o'tilingan.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, mehnat bozori, ishchi, ish beruvchi, ish haqi, mehnat bozoridagi talab va taklif, raqobat, inson kapitali, iqtisodiy model

Economic nature of labor migration processes

G.Rajabov

Institute of Labor Market Research

M.Rahmonova

Scientific supervisor: M.B.Pulatova

Bank Finance Academy of Republic of Uzbekistan

Abstract: In this article, the economic basis of the approach to migration processes is disclosed, for this, attention is paid to the study of labor migration based on economic models. Based on economic models, the causes of migration and the economic factors affecting migration are given. Also, what should be the approach of the state to the processes of labor migration, the impact of migration on the economic competition of countries, in particular on the production prices of national producers, was discussed.

Keywords: labor migration, labor market, employee, employer, wages, supply and demand in the labor market, competition, human capital, economic model

Mehnat migratsiyasini iqtisodiy faoliyat sifatida tadqiq etish bizga uning iqtisodiy mohiyatini ochib berish, shuningdek migratsion jarayonlarga davlatning iqtisodiy siyosati qanday bo'lishi lozimligini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, migrantlarning tashqi mehnat bozorlariga muttasil yo'l olishi mamlakatdagi ishchi kuchiga to'lovlar hajmini oshirib yubormaydimi? Ish haqlarining oshib ketishiga olib keladigan bo'lsa, milliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydimi? Umuman davlat tashqi mehnat migratsiyasiga yo'l olayotgan fuqarolarni qo'llab-quvvatlash siyosatni davom ettirishi lozimmi yoki yo'q? Bu kabi savollarga javob topish uchun migratsion jarayonlarning iqtisodiy mohiyatini tushunish talab etiladi. Biz ushbu maqolada shu masalani ko'rib chiqamiz.

Mehnat bozori ham xuddi boshqa bozorlar singari ishlaydi. Bir mehnat bozorlaridagi ham "ortiqcha taklif" o'zi uchun boshqa mehnat bozorlaridan talabni izlaydi. Raqobatli mehnat bozori muvozanati firmalarga ishchilarni taqsimlash ishchi kuchi mahsulining umumiy qiymatini maksimal darajagacha oshiradi. Raqobatli mehnat bozorida ishchilar doimiy ravishda yuqori maoshli ish izlaydilar, firmalar esa arzonroq ishchilar izlaydilar. Ikki tomonning foydani maksimallashtirishga intilishlari jarayoni natijasida, shartli ravishda bir turdagi ko'nikmalarga ega bo'lgan ishchilarning marginal mehnat mahsuloti qiymati firmalar va mehnat bozorlari bo'yicha tenglashtiriladi. Shu tariqa ishchilar va firmalarning muvozanat taqsimoti samarali bo'ladi. Boshqa biron bir taqsimot mehnatning yalpi daromadga qo'shgan hissasi qiymatini bu kabi oshira olmaydi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, amaliyotda mehnat bozorlari unchalik mukammal ishlamaydi. Bunga bir qancha omillar sabab bo'ladi. Bir tomondan, ishchilar ko'pincha o'zlarining malakalari va qobiliyatlarini bilishmaydi va boshqa ish joylarida yoki boshqa mehnat bozorlarida mavjud bo'lgan imkoniyatlar to'g'risida kam ma'lumotga ega bo'lishadi. Boshqa tomondan, ish beruvchilar yollagan ishchilarning haqiqiy mahsuldorligini to'liq bilishmaydi. Ta'bir joiz bo'lsa, nikoh kabi insoniy munosabatlarda bo'lgani kabi, ishchi va firma o'rtasidagi o'yinning qiymati to'g'risida ma'lumotlar asta-sekin oshkor etib boriladi. Chunki ikkala tomon ham bir-birlarini asta-sekin bilib olishadi. Shu sababli, ishchilar va firmalarning mavjud taqsimoti to'la samarali bo'lavermaydi va boshqa muqobil taqsimotlar orqali yalpi daromadlar shakllanishi mumkin. Bu taqsimotlarni optimallashtirish inson kapitalidan foydalanishning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mehnat bozorlarining ishlashida yuqoridagi kabi muammo va kamchiliklar bo'lsa-da, mehnat bozorida o'ziga yarasha mobillik mavjud. Misol uchun, Amerika Qo'shma Shtatlari mehnat bozori doimiy oqimga o'xshab ko'rinadi¹: yigirma yoshdagi ishchilarning qariyb 4 foizi har qanday oyda ish joyini o'zgartiradi, bir yilda aholining 3 foizi davlat yo'nalishlari bo'ylab harakat qiladi va qariyb 1,4 million qonuniy va

¹ G.Borjas, Mehnat iqtisodiyoti, Harward universiteti nashriyoti, 312b. 2015y.

noqonuniy migrantlar mamlakatga har yili kirib kelishadi. Mehnat mobilligining barcha yutug‘i mushtarak iqtisodiy omillar bilan bog‘liq: Ishchilar o‘zlarining iqtisodiy ahvollarini yaxshilashni, firmalar esa samaraliroq ishchilarni yollashni istashadi.

Mehnat harakatchanligini tahlil qilish mehnat iqtisodiyotidagi bir qator asosiy savollarni hal qilishga yordam beradi: Migratsiyani belgilovchi omillar nima? Migrantlar turishni tanlagan kishilardan nimasi bilan farq qiladi? Qanday omillar migrantlarni o‘zlari tanlab olishlarini belgilaydi? Migrantlarning o‘zlari uchun ham, ular ko‘chib o‘tadigan joylar uchun ham migratsiya qanday oqibatlariga olib keladi? Migrantlar o‘zlarining qarorlaridan katta foyda ko‘rishadimi?

Mehnat migratsiyasini inson kapitaliga sarmoya sifatida tushuntirib, 1932-yilda Nobel mukofoti sovrindori John Hicks “aniq iqtisodiy afzalliklardagi farqlar, asosan ish haqidagi farqlar migratsiyaning asosiy sabablaridir”² degan mehnat iqtisodiyotining eng muhim xulosani taklif qilgan edi. Migratsiya qarorlarining amaldagi barcha zamonaviy tahlili ushbu gipotezani chiqish nuqtasi sifatida ishlatadi va ishchilar migratsiyasini inson kapitaliga investitsiya kiritish shakli sifatida ko‘rib chiqadi. Ishchilar muqobil mehnat bozorlarining har birida mavjud bo‘lgan ish bilan ta‘minlash imkoniyatlarining qiymatini hisoblab chiqadilar, potentsial harakatni amalga oshirish uchun sarflanadigan xarajatlarni aniqlaydilar va qaysi variantni umrbod ishlab topgan pulning hozirgi qiymatini maksimal darajaga ko‘tarishini tanlaydilar.

Shuning uchun, migratsiya qarorini o‘rganish inson kapitali nazariy asoslarning sodda qo‘llanilishi hisoblanadi. Aytaylik, ishchini ish bilan ta‘minlash mumkin bo‘lgan ikkita o‘ziga xos mehnat bozori mavjud. Ushbu mehnat bozorlari turli shaharlarda, turli shtatlarda yoki ehtimol hatto turli mamlakatlarda bo‘lishi mumkin. Aytaylik, ishchi hozirda Nyu-Yorkda ishlaydi va Kaliforniyaga ko‘chib o‘tish imkoniyatini ko‘rib chiqmoqda. 20 yoshli ishchi endi W^{NY}_{20} dollar ishlab topadi. Agar u ko‘chib ketadigan bo‘lsa, u W^{CA}_{20} dollar ishlagan bo‘lardir. Kaliforniyaga ko‘chib o‘tish uchun M dollar kerak. Ushbu migratsiya xarajatlari tarkibiga ishchi va uning oilasini tashish uchun sarf qilingan haqiqiy xarajatlar (masalan, aviabiletlar va uy-ro‘zg‘or buyumlarini ko‘chirish xarajatlari), shuningdek, “ma‘naviy xarajatlar” ning dollar qiymati - muqarrar ravishda paydo bo‘ladigan og‘riq va azob-uqubatlar kiradi: oila, do‘stlar va ijtimoiy aloqalardan uzoqlashish kabi.

Boshqa barcha inson kapitaliga qo‘yilgan investitsiyalar singari, migratsiya qarorlari ham muqobil ishga joylashish imkoniyatlarida umrbod topgan daromadingizning hozirgi qiymatini taqqoslash asosida amalga oshiriladi. PV^{NY} Yorkda qoladigan bo‘lsa, daromad oqimining hozirgi qiymati bo‘lsin.

Ushbu miqdor quyida beriladi:

---

² John R. Hicks, *Ish haqi nazariyasi*, London: Makmillan, 1932, p. 76; shuningdek qarang: Larri A. Syaastad, «Inson migratsiyasining xarajatlari va qaytishi», *Journal of Political Economy* 70 (1962 yil oktyabr): 80-93.

$$1\text{-formula: } PV^{NY} = W_{20}^{NY} + \frac{W_{21}^{NY}}{(1+r)} + \frac{W_{22}^{NY}}{(1+r)^2} + \dots$$

bu yerda r - diskontlash stavkasi va 1-formula yig'indisi ishchi pensiya yoshiga yetguncha davom etadigan joyda beriladi. Xuddi shu tarzda, agar odam Kaliforniyaga ko'chib ketsa, daromad oqimining hozirgi qiymati quyidagicha beriladi:

$$2\text{-formula: } PV^{CA} = W_{20}^{CA} + \frac{W_{21}^{CA}}{(1+r)} + \frac{W_{22}^{CA}}{(1+r)^2} + \dots$$

Shunday qilib, formula bo'yicha migratsiyadan sof foyda quyidagicha beriladi:

$$3\text{-formula. Migratsiyadan sof foyda} = PV^{CA} - PV^{NY} - M$$

Agar sof daromad ijobiy bo'lsa, ishchi harakat qiladi.

Bir qator (aniq) empirik sinovdan o'tgan takliflar darhol ushbu doiradan kelib chiqadi:

1. Belgilangan joyda mavjud bo'lgan iqtisodiy imkoniyatlarning yaxshilanishi migratsiyadagi aniq daromadlarni oshiradi va ishchining harakatlanish ehtimolini oshiradi.

2. Hozirgi yashash mintaqasida iqtisodiy imkoniyatlarning yaxshilanishi migratsiyadagi aniq daromadlarni pasaytiradi va ishchining ko'chib o'tish ehtimolini pasaytiradi.

3. Migratsiya xarajatlarining ko'payishi migratsiyadan tushgan tushumni pasaytiradi va ko'chib o'tish ehtimolini pasaytiradi.

Ushbu barcha natijalar bitta asosiy xulosani beradi: migratsiya ishchining o'z sarmoyasini qaytarib olish ehtimoli katta bo'lganda paydo bo'ladi.

Shu o'rinda yana bir qiziq tadqiqotni amerikalik iqtisodchilar Robert J. Barro va Xaver Sala-i-Martinlarning yana bir holatga - migratsiya hajmi mintaqalar bo'yicha ish haqini to'liq tenglashtirish uchun yetarli bolmay qolayotganiga e'tibor qaratib o'tkazishgan. Ularning e'tiborlarini so'nggi 30 yilda Puerto-Riko va AQSH o'rtasidagi ish haqi farqining atigi yarmi yo'qolgani o'ziga tortgan³. Puerto-Riko de-fakto AQSh tarkibiga kiruvchi mintaqalar sifatida, ya'ni mintaqalar o'rtasida viza talablari yoki boshqa buyrokratik to'siqlarning deyarli yo'qligiga qaramay, mintaqaviy ish haqi bo'yicha farqlanishning davom etishini kuzatishgan. Tadqiqotchilar muhim savolni qo'yishadi: Nega hozirgidanda ko'proq odamlar o'z mehnat bozorlaridagidan ancha yuqori bo'lgan ish haqidan foydalanmayapti?

Tadqiqotchilar mehnat iqtisodi yoki inson kapitali modelidan kelib chiqib quyidagi gipotezani taklif qiladi: Migratsiya xarajatlari juda katta bo'lishi mumkin. Shunday qilib, ushbu xarajatlarning kattaligi to'g'risida taxminiy tasavvurga ega bo'lish uchun modelni qo'llab ko'rishgan. 2012-yilda ishlab chiqarish kasblarida ishlaydigan oddiy ishchi Puerto-Rikoda 22,600-dollar va AQShda 34,500-dollar ishlab

³ Robert J. Barro va Xaver Sala-i-Martin, «Shtatlar va mintaqalar bo'ylab yaqinlashish», iqtisodiy faoliyat bo'yicha Bruksings hujjatlari (1991): 107-158; va Olivier Jan Blanchard va Lawrence F. Kats, «Mintaqaviy evolyutsiyalar», Iqtisodiy faoliyat bo'yicha Bruksings hujjatlari 1 (1992): 1-61.

topgan⁴. Puerto-Rikaliklar tug‘ilishidan AQSh fuqarolari bo‘lganligi sababli, ularning AQShga kirishini cheklovchi qonuniy cheklovlar mavjud emas. Darhaqiqat, katta daromad farqi so‘nggi 50 yil ichida Puerto-Riko aholisining taxminan uchdan bir qismini AQShga ko‘chib o‘tishga unday olgan xolos⁵. Ya’ni, Puerto-Rikoliklarning uchdan ikki qismi o‘z uylarida qolishni va harakat qilmaslikni tanlaganlari qayd etilgan.

Shunday qilib, inson kapitali modeliga qo‘yib ko‘rish uchun, bir ishchining Puerto-Rikoda topishi mumkin bo‘lgan ish haqini W_{PR} , AQShda ishlab topishi mumkin bo‘lgan ish haqini W_{US} sifatida belgilab olishgan. Osonroq tushuntirish uchun, ushbu ish haqlari ishchining hayot sikli davomida doimiy deb taxmin qilishgan. Ma’lum bo‘lishicha, agar 1- va 2- formulalardagi yig‘indilar juda ko‘p atamalarga ega bo‘lishini hisobga olib, ishchi abadiy yashaydi deb olishgan hamda diskontlangan hozirgi qiymatlarni quyidagicha yozib olishgan:⁶

$$4\text{-formula. } PV_{PR} = \frac{(1+r)W_{PR}}{r} \text{ va } PV_{US} = \frac{(1+r)W_{US}}{r}$$

Inson kapitali doirasi, ishchining ko‘chib o‘tishda diskontlangan daromadlari migratsiya xarajatlariga teng bo‘lsa, ishchining ko‘chib o‘tish va yashashga befarqligini ko‘rsatadi:

$$5\text{-formula. } \frac{(1+r)(W_{US}-W_{PR})}{r} = M$$

Ishchini befarq qoldirish uchun M qanchalik katta bo‘lishi kerakligi haqida quyidagi 5-formulani algebrik qayta tuzilishini ko‘rib chiqishadi: Ikkala tomonni W_{PR} ga bo‘lib va $\pi = M/W_{PR}$ ni aniqlashadi. π o‘zgaruvchisi Puerto-Rikoda ishchining ish haqining migratsiya xarajatlariga sarflanadigan qismini beradi. Shunday qilib formulani quyidagicha yozish mumkin bo‘ladi (6-formula):

$$6\text{-formula: } \frac{(1+r)}{r} * \frac{(W_{US}-W_{PR})}{W_{PR}} = \pi$$

$(W_{US} - W_{PR}) / W_{PR}$ nisbati 0,5 atrofida bo‘lib, ishchi Qo‘shma Shtatlarga ko‘chib o‘tish orqali o‘z daromadini 50 foizga oshirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Agar diskontlash stavkasi 5 foizni tashkil etsa, 6- formulaning chap tomoni 10,5 qiymatini oladi. Boshqacha qilib aytganda, Qo‘shma Shtatlarga ko‘chib o‘tish va Puerto-Rikoda qolish befarq bo‘lgan ishchi uchun migratsiya xarajatlari uning ish haqidan 10,5

⁴ AQSh Mehnat statistikasi byurosi, Milliy kasb-hunar bandligi va ish haqi taxminlari, Vashington, DC: Kasbiy bandlik statistikasi, 2012; www.bls.gov/oes/tables.htm saytida mavjud. Ushbu ish haqi farqlari narxlar farqiga mos kelmaydi. Daromad sotib olish qobiliyatidagi farqlar bo‘yicha tuzatilgan taqdirda ham ish haqidagi farq katta bo‘lib qolmoqda. Penn World Table xabar berishicha, 2010 yilda AQShda PPP tomonidan jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM Puerto-Rikodagidan deyarli ikki baravar ko‘p bo‘lgan.

⁵ Jorj J. Borjas, «Puerto-Rikodagi ishchi kuchi va ishchi kuchi oqimlari», «Human Capital 2» jurnali (2008 yil bahor): 32-68.

⁶ $S = 1 + 1 / (1 + r) + 1 / (1 + r)^2$ va hokazo. Bu $(1 + r) S = (1 + r) + 1 + 1 / (1 + r) + 1 / (1 + r)^2$ va boshqalarni nazarda tutadi. Ko‘pgina atamalarni bekor qilgandan so‘ng, farq $(1 + r) S - S = 1 + r$, shuning uchun $S = (1 + r) / r$.

baravar ko'pdir. Agar bu ishchi Puerto-Rikoda o'rtacha daromad olsa (yoki 22,600 dollar) bo'lsa, migratsiya xarajatlari 240 ming dollarni tashkil etadi!⁷

Ushbu xarajatlarning mohiyati qanday? Ushbu miqdor, shubhasiz, oilani va uy-ro'zg'or buyumlarini Qo'shma Shtatlarda yangi joyga olib borish xarajatlarini anglatmaydi. Buning o'rniga, marginal Puerto-Rikalik, ehtimol, uning tug'ilgan joyida qolish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy va madaniy sharoitlarga juda yuqori yordam beradi. Aytish kerakki, migratsiya xarajatlari boshqa sharoitlarda yanada kattaroq bo'lishi mumkin, masalan, xalqaro migratsiya, bu erda qonuniy cheklovlar mavjud va til va madaniyatda juda katta farqlar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, ichki migratsiya mehnat bozori samaradorligini oshirsada, yutuqlar mintaqalardagi ish haqi farqlari saqlanib qolishini yo'qqa chiqara olmaydi. Chunki migrantlar oqimi hozirgi kunlarda hali yetarlicha katta emas. Umuman olganda, davlat tomonidan migrantlarga har qancha imkoniyatlar yaratib berilgani bilan mamlakat mehnat bozoridagi ishchilarning hammasi boshqa davlatlarga ketib qoladi deb hisoblash xato. Shuningdek, milliy mehnat bozoridagi talab va taklif muvozanat narxlariga migratsiya juda katta ta'sir o'tkazib, mehnat resurslarining raqobatbardoshligini yo'qqa chiqarib qo'ya olmaydi. Shunday ekan, mamlakat tashqi mehnat migrantlarining xalqaro yo'nalishlari diversifikatsiya qilish hamda qo'llab-quvvatlash siyosatini davom ettirishi iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. George J. Borjas, "Self-Selection and the Earnings of Immigrants," *American Economic Review* 77 (September 1987): 531–553.
2. Barry R. Chiswick, "The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men," *Journal of Political Economy* 86 (October 1978): 897–921.
3. Lalith Munasinghe, "Specific Training Sometimes Cuts Wages and Always Cuts Turnover," *Journal of Labor Economics* 23 (April 2005): 213–233.
4. Robert H. Topel, "Specific Capital, Mobility, and Wages: Wages Rise with Job Seniority," *Journal of Political Economy* 99 (February 1991): 145–176.
5. The U.S. Census Bureau maintains up-to-date information on mobility patterns within the United States: www.census.gov/hhes/migration/
6. The website of Citizen and Immigration Canada has the "test" that allows a potential applicant to determine if he or she qualifies for a visa: www.cic.gc.ca/english/skilled/assess/index.html

---

⁷ Migratsiya xarajatlarini taxmin qilishni ta'minlaydigan migratsiya qarorining yanada murakkab tahlili Jon Kennan va Jeyms R. Uolker tomonidan «Kutilayotgan daromadlarning individual migratsiya qarorlariga ta'siri», *Econometrica* 79 (2011 yil yanvar): 211–251; Erhan Artuc, Shubham Chaudhuri va Jon McLaren, «Savdo shoklari va ishchi kuchini sozlash: Strukturaviy empirik yondashuv», *American Economic Review* 100 (2010 yil iyun): 1008–045; va Simone Bertoli, Jesus Fernandez-Xuertas va Francheska Ortega, «Chegarani kesib o'tish: o'z-o'zini tanlash, daromad va individual migratsiya qarorlari», *Development Journal* 101 (2013 yil mart): 75–91.